

У ПОШУКАХ ІРОНІЇ ІСТОРІЇ

КРЕМЕНЬ В., ТКАЧЕНКО В. УКРАЇНА: ІДЕНТИЧНІСТЬ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (НАЧЕРКИ МЕТАДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ) / В. КРЕМЕНЬ, В. ТКАЧЕНКО. – 2-ГЕ ВИД., ДОПОВ. – К.: Т-ВО “ЗНАННЯ” УКРАЇНИ, 2013. – 471 С.

Дивитися на історію іронічно – прерогатива філософа. Над рештою – іронізує історія. Так коротко можна підсумувати підхід В. Кременя і В. Ткаченка до проблеми української ідентичності в добу глобалізації. Ще нікому не вдалося уникнути іронії історії, яка змушує історичних осіб після досягнення мети рано померати як Олександр, гинути як Цезар, або бути вигнанцями як Наполеон на острові святої Єлени. Така ж доля чекає творців сучасного глобалізму – стати об’єктом іронії історії.

Втім, аби іронія прозвучала, до неї читача необхідно підвести. Сократ, як відомо, робив це через формування у співрозмовника парадоксу, який суперечив початковому твердженню. Автори рецензованої книги показують іронію історії у здавалося б очевидних і близьких проблемах сьогодення – не справедливому розподілі суспільних багатств, міграції, формуванні глобальної влади і мультикультурного суспільства. Іронія історії присутня в дискусіях щодо етнічної і політичної концепцій нації, у протиставленні моделі “ліберальної демократії” комунізму, теорій модернізації і стадіального розвитку.

Окремої уваги заслуговує авторська методологія, яка спирається на праці західних учених. Критикуючи теорії модернізації і відкидаючи марксизм, В. Кремень і В. Ткаченко пропонують “плисти проти течії” разом з Е. Валлерстайном. Світ-системний аналіз відверто підкупує можливостями для інтерпретації. Вдамося до художнього образу. Котрий із синів Т. Бульби – Остап чи Андрій є носієм позитивних якостей? Очевидно, єдиної відповіді не буде, й інтерпретатори приречені на безкінечну полеміку. Так сталося з марксизмом та лібералізмом, кожен із яких, у силу різних факторів, не зміг стати універсальною моделлю для людства. А як способи пізнання дійсності, виявилися надто залежними від політичної кон’юнктури. Іронія історії – претендуючи на універсальність, свого максимуму вони досягли лише в нетривалі історичні періоди. Вичерпність аргументів на рівні протиставлення Остапа й Андрія, може бути подолана лише на рівні... Тараса Бульби. Отож, світ-системний аналіз прагне охопити значно більший наратив, осмислення котрого надасть чіткіше розуміння процесів породжених глобалізацією.

Еммануїл Валлерстайн цікавиться капіталістичною світ-економікою (КСЕ), складовими частинами якої є – ядро, напівпериферія та периферія. Відносини між ядром і периферією односторонні. Вони сприяють зміцненню ядра за рахунок викачування ресурсів з периферії; з одного боку – злет і багатство, з іншого – занепад і злидні. Сучасне місце України – периферія, для виходу з якої важливо активно діяти в межах системи. Перебуваючи на периферії КСЕ, жодна країна за умов стабільності системи не може змінити свій статус. Лише досягаючи точки біфуркації система змінюється.

Економічна криза 2008 р., на думку вчених, свідчить про перебування світу “у фазі спадання п’ятого кондратьєвського циклу” (с. 137). У процесі перебудови має народитися новий технологічний уклад, основою якого стане “біоінженерія, генна інженерія, науки про людину, космічна хімія” (с. 137). Саме в цьому шанс України, який може бути реалізований виключно завдяки людському чиннику. Амбітно, але “будьмо прагматиками – вимагаймо неможливого”!

Винесені в назву роботи ідентичність і глобалізація складають єдину наукову проблему. Розгортання глобалізації є реалією сучасного світу. Вона включає в себе рух капіталу, бізнесу, інформації, товарів, послуг і людей у всесвітньому масштабі, а також формування наднаціональної влади й управлінських інститутів. Глобалізації протиставлено політику

глобалізму – політичний курс, що намагається спрямувати процес глобалізації в русло забезпечення інтересів великих монополістичних об'єднань. Саме ця політика збільшує кількість і якість загроз безпеки людини “від воєнного фактора до проблем культурності і духовності”. Саме вона породжує основну проблему сучасного світу – соціальну нерівність, а отже, стає першопричиною поширення фундаменталізму різних мастей.

Свого часу Ф. Достоєвський писав, що людина потребує безмірно великого і безкінечного так само як і “малої планети на якій вона живе”. Однак, іронія історії якщо не спростовує російського класика, то – перефразовує. “Безмірно великий” глобальний світ з його страхами й небезпеками змушує людину шукати захисту на колективному рівні. На думку російського етнополітолога В. Ачкасова, компромісом між відчутною багатма в умовах кризи соціальною невлаштованістю і гострою потребою в захисті, етнічна/національна ідентичність стає для багатьох універсальною формулою відповіді на питання про смисл існування і соціальної дії².

На думку вчених ідентичність – породження глобалізації, а її вибір – це “вибір певного ступеню безпеки” (с. 249). Вона “багаторусна”, включає поряд із національною, громадянську, культурну, релігійну, політичну й регіональну. Однак, така залежність ідентичності від глобалізації, здається не повною. Ще одним джерелом у посиленні власної ідентичності стала атомізація суспільства, через розщепленість світогляду людини на світське і сакральне. А раз так, то не врахування цих нюансів деформує можливі позитиви при формуванні ідентичності “від майбутнього”. Чи не є це втечею від головного – проблеми людини, і спробою перекласти відповідальність на історичні процеси, і, врешті, іронію історії?

Ключова роль у роботі відводиться національній ідентичності, невизначеність щодо якої “створює в країні зневіру і відчуття загрози суспільній безпеці” (с. 177). Автори заперечують життєвість проекту побудови української нації на етнічній або політичній складовій, закликаючи до їх поєднання. Мова йде про дуалізм національної ідентичності, у якій “часом переважають політичній й територіальні елементи, часом на перший план виходять етнічно-мовні складові” (с. 260), а також, поєднання “елементів спадкоємності, так і новації” (с. 263).

Розглядаючи процес становлення нації історично, вчені відзначають таку особливість як нагромадження нових “основ соціальної консолідації” на попередні. Так, першу форму культурної ідентичності складала архаїчні групи на основі родових відносин; наступна форма ідентичності – етнічність; на сучасному етапі відбувається формування єдиної “надетнічної” громадянської культури, яка не витісняє попередню, а розширює її можливості: “Еволюція історичних форм етнокультурної ідентичності не зводиться до лінійного руху від родової форми ідентичності (природної за своєю основою) до етнічної, а згодом і до національної, але являє собою нелінійний процес інтеграції і дистрибуції ідентифікаційних основ. В результаті складається ієрархічна вертикаль, різночасові складові якої мають здатність актуалізуватися і перекоструктуруватися під дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів” (с. 281).

Практичним питанням, яке виникає з такого способу міркування, є механізм поєднання традиційних елементів української нації з європейськими цінностями. Проаналізувавши досвід Західної Європи, вчені прийшли до необхідності корекції політики мультикультуралізму, яка має стати “тривалою адаптацією й справжньою інтеграцією зі збереженням етнічної й культурної ідентичності при взаємній повазі різних культур і звичаїв один одного” (с. 403). В українських реаліях це означає захист української мови і культури, навколо яких можлива взаємодія інших культур. Іншою важливою складовою безпеки, що напряму стосується ідентичності, є “плекання толерантності міжлюдських відносин” (с. 361). При цьому остання тлумачиться в дусі “лібералізму з м'язами”.

² Ачкасов В. Етнополитология: Учебник. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – С. 13.

Пошук Україною свого місця в сучасному глобалізованому світі передбачає довгий шлях реконструкції суспільних інститутів силами культурницьких громад “від спільнот, створених на ідентичності спротиву, до висот ідентичностей нових проєктів, що вирости на цінностях цих спільнот” (с. 415). Ця думка М. Кастельса, стала наріжною для дослідників у осмисленні пошуку адекватної викликам глобалізму моделі національної ідентичності. Остання має відповідати умовам створюваного мережевого суспільства, нової економіки – інформаційної/глобальної та нової культури – культури реальної віртуальності.

Іронія історії, наче первородний гріх, проявляється в усіх епохах. То ж не дивно, що протиріччя сучасності навряд чи будуть подолані. Дослідники свідомі того, що “Ми перебуваємо в оточенні не обов’язково доброзичливого, але конкурентного й вимогливого світу, в якому точиться жорстка боротьба за виживання. Світу, де діють закони природного відбору, а сильні поглинають слабких, де для успіху потрібно бути кращим, сильнішим, ефективнішим” (с. 438). Саме тому шлях до формування мережевого інформаційного суспільства загострить наростання соціальної нерівності й поляризації суспільства; подальша індивідуалізація праці підриватиме засади колективної згуртованості працівників індустріальної сфери, полишаючи найслабші сегменти робочої сили перипетіям долі; постійне розмивання елементів соціально відповідальної держави, позбавлятиме “рятівного кола” тих людей, які не можуть самостійно дати собі ради.

Ми живемо за “немилосердних часів” Е. Гіденса, коли світ втратив “оптимізм пригнічених”, в умовах серйозних викликів капіталістичної світ-системи. Досягненням вчених є формування цілісної стратегії дій України за таких умов, а, за словами І. Канта “найбільш практичною річчю є хороша теорія”. Чи стане вона предметом наукового обговорення? Без сумніву. Чи буде покладена в основу державної політики? Покаже час. І все ж, очевидно, що людський інтелект не здатен осмислити всі варіанти розвитку не тільки світової цивілізації, але й окремих її одиниць. Отже, як не крути, а історія завжди іронізуватиме останньою.

Уважаємо, що вихід у світ рецензованої праці стане помітною подією у науковому житті, а сама книга буде корисною для істориків, політиків, соціологів, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами національної ідентичності та глобалізацією в сучасних умовах.

**Леся Алексієвець (Україна),
Ярослав Секо (Україна)**